

Fonografiska kulturmöten

Elodie A. Roy och Eva Moreda Rodríguez, red., 2021. *Phonographic encounters. Mapping transnational cultures of sound, 1890–1945*. London & New York: Routledge Taylor and Francis Group. 284 s. ISBN 978-0-367-43921-7.

När musik- och medieforskare vill beskriva den tidiga eran av musikproduktion och musikindustri, som enligt sedvanlig historieskrivning tog sin början med Thomas Edisons uppfinning *the Phonograph* (fonografen), fortsatte med Emile Berliners väsentligt utvecklade innovation *Gramophone* (grammofonen) och den kring detta medium uppbyggda globala musikindustrin i början av 1900-talet, har det ofta funnits en ”occidental” bias: Europa och särskilt USA har uppfattats som inte bara självklara centra i denna utveckling, utan också som de platser där de väsentligaste teknologiska utvecklingsstegen tagits och de viktigaste inspelningarna gjorts. De lokala insatser på andra platser som tidigt gjordes för att spela in musik – från Kina till Skandinavien till Afrika eller Sydamerika – har bara partiellt, om alls, blivit beskrivna och inte på egna villkor. Kanske beror snedvridningen på den occidentala laddningen i det ord, *fonografi*, som beskriver ”inskrivandet” av ljudvågor i ett material. Det finns en immanent skriftspråklig tankefigur i konsten och teknologin att spela in ljud – ”ljudskriften” – fundamentalt västerländsk. Man kan spåra den i musikproduktionsteknologin, från Edison till vår tids digitala arbetsstation (”DAW”), där den avbildade samplingen läses i en spalt från vänster till höger – en blandning av västerländsk skriv- och läsriktning och visuell metafor för magnetofonbandet och västerländsk notskrift. Skriftmetaforen har dominerat

diskursen om *fonografin* – begreppet här brett uppfattat som olika praktiker relaterade till inspelning och uppspelning av musik och ljud – hävdar Elodie A. Roy i introduktionen till antologin *Phonographic encounters* (antologin är ett resultat av konferensen *Early Recording Technologies: Transnational Practices, History and Heritage* vid University of Glasgow juni 2018), men detta konstaterande behöver utvecklas. ”Encounters” är ett nyckelbegrepp från socialantropologin, som operationaliseras genom antologins olika kapitel som ”möten”. Ett syfte med antologin är enligt Roy att presentera “an alternative and complementary argument by broadening (and decentring) the understanding of phonography beyond the notion of inscription. It frames phonography as a dynamic and multivalent socio-material practice of recording, collecting, retrieving and passing on sound (...) Ambitionen är, vidare, att skapa “new knowledge about the development of the technology of sound recording in the 1890–1945 period from a transversal, transnational and non-linear perspective”. Båda målsättningarna uppfylls väl.

Målsättningen är också att behandla dem *ur samtidigt globala och lokala* perspektiv. Det görs i relation till tidens industrialism och konkurrens mellan makter i epokens oförblommerat exploaterande kolonialism, utövad av både Europa och USA – där fonografen och inspelningstekniken kan betraktas som en aspekt av kolonialismen. Ljudmiljöer och musik samlades in lokalt i inspelningar som sedan med ekonomisk förtjänst såldes till den lokala marknaden. Men antologins redaktörer vill också presentera en ”alternativ och komplementär” historieskrivning som inramar fonografin, förstådd som en dynamisk socio-materiell praktik bestående av inspelning, samlande, hämtande och godkännande av inspelat ljud liksom involverandet av många olika slags mellanhänder, material, maskiner och platser. Vi får därför representativa fallstudier från länder i Östasien, Sydamerika, Australien, europeiska stater som Ryssland, Italien, Frankrike, Spanien, Portugal och Sverige, med kompletterande perspektiv på fonografi som kulturell och teknologisk praktik. Bokens båda redaktörer och de tolv författarna tar utgångspunkt i både äldre och nyare forskning. Givande för läsaren är att mycket forskning från andra länder än USA och Storbritannien introduceras, som därmed kan förmodas nå en vidare publik av läsare. Författarna synliggör därmed också inom engelskt språkområde och i historieskrivningen om inspelat ljud tidigare marginaliserade platser, människor, praktiker och källmaterial. Källmaterialet i antologin är ofta av skriftligt, diskursivt slag, inte ljudinspelningar – ett material som läsaren i en del fall kan sakna.

Boken består av fyra tematiskt anlagda delar. Den första handlar om den tidigaste fonografin och då framför allt om de komplexa omständigheterna kring inspelningar i olika delar av världen. Del II handlar om lyssnarstrategier i vid mening där olika medieteoretiska perspektiv appliceras. Del III behandlar på motsvarande sätt relationen mellan fonografin och ideologierna i auktoritära europeiska stater, medan del IV undersöker den kommersiella kultur med grammofonbutiker och andra försäljningskanaler som utvecklades från 1877 fram till slutet av den akustiska eran.

I del I, ”Negotiating geographical and cultural boundaries: intermediaries, traders and operators”, problematiseras aspekter av den allra tidigaste musikindustrins arbete globalt och lokalt. Transnationella grammofonbolag som Victor och Gramophone delade upp marknaderna mellan sig, som stater gjorde med kolonier. Sergio Ospina Romero bekräftar musikindustrins enorma expansion under den akustiska eran 1877–1925 och visar med tillgänglig statistik dess räckvidd. Romero argumenterar emot den forskning som har ifrågasatt de siffror som exempelvis pionjärerna på området, Pekka Gronow och Ilpo Saunio, har redovisat; det behövs fortfarande mer kunskap om musikindustrins omfattning för etthundra år sedan.

Ett tema är relationen mellan individer som Fred Gaisberg, en ”recording scout” (ett slags producent och talangjägare, utsänd från stora grammofonbolag), och de lokala musiker och kontaktpersoner som i intimt samarbete med talangjägarna spelade in mängder av musik från

lokala musikkulturer och därmed gjorde väsentliga kulturgärningar för både samtiden och framtiden. Läsaren får inblick i den kreativa nybyggaranda med problemlösning på många nivåer – tekniska, kulturella, musikaliska, praktiska – som dessa talangjägare tvingades hantera i ofta mycket främmande miljöer i exempelvis Kina och Sydamerika. Grammofonbolagens ekonomiska muskler utgjorde en yttre kommersiell och kolonialistisk ram för talangjägarnas arbete. De var anställda av en anarkistisk grammofonbransch med uppdrag att exploatera nya marknader – kosta vad det kosta ville. Det var upp till dem att genomföra uppgiften på lämpligt sätt: "these recording scouts faced multiple challenges, including identifying local talent, negotiating copyright deals, and sometimes wrangling tardy, drunken performers into the studio." En av dessa första, som utformade en avancerad akustisk produktionspraxis, var Adalbert Theo Edward Wangemann (1855-1906). Romero utgår från bevarade inspelningsloggböcker för att teckna en direkt bild av talangjägarnas verksamhet. En särskild behållning utgör redogörelsen för den komplexa akustiska produktionspraxisen med flera inspelningshorn med specialiserad design som riktades mot olika instrumentgrupper och passerade en "Soundbox" på väg till direktgraveringen.

I Andreas Steens artikel diskuteras den kulturella komplexitet som Fred Gaisberg fick arbeta under, när han och andra talangjägare spelade in Peking-opera i Kina i början av 1900-talet. Den nya teknologin mötte ett stort intresse bland kinesiska musiker. Talangjägarna var dock beroende av kompetenta lokala personer som kunde tolka mellan kulturer och språk och hjälpa till med de estetiska värderingarna av musik som västerlänningarna hade svårt att uppfatta som musik överhuvudtaget.

I Henry Reeses artikel beskrivs hur fonografen i ett europeiskt kolonialområde som Australien och Nya Zeeland lanserades av invandrade entreprenörer som i inspelningar på vaxcylindrar och 78-varvsskivor skapade ett brittiskt definierat "soundscape" med urbana förebilder för att symboliskt ta det främmande landet i besittning, en icke-europeisk naturmiljö som erövrats och nu kultiverades för en lokal variant av brittiskt jordbruk och urbanitet. Dessa soundscapes åstadkoms på fonografen bland annat genom "naturtrogna" inspelningar av kyrkklockor – men även av naturmiljöer och urinvånarnas språk.

I del II, "Repertoires, auditory practices and the shaping of new listening identities", applicerar João Silva i sitt kapitel perspektiven remediering ("remediation", Bolter och Gruisin 2000) och intermedialitet på inspelningar av *Fado do 31* inom den tidiga portugisiska fonografin. Sången och inspelningar av den studeras som del i ett lokalt musiklandskap där samma stycke musik kunde finnas i många medieformer; t ex som musiktryck, inspelning, framförd på teaterscenen eller i andra stadsmiljöer. De två övriga kapitlen handlar om grammofonlyssnarklubben *Discòfils* i Barcelona och dess relation till moderniteten och hur den upplöstes i samband med spanska inbördeskriget (Eva Moreda Rodríguez), samt om musiklyssnandets utveckling i Sverige under mellankrigstiden förstått i relation till begreppen *medialisering* (mediatization) och *musikalisering* (musicalization), här, som tidigare, utmärkt behandlat av författaren (Ulrik Volgsten).

I del III, "Phonography as ideology", dyker läsaren ner i tre totalitära europeiska stater – Tsar-Ryssland, det fascistiska Italien och Nazi-Tyskland – och aspekter av fonografen där. I artikeln om tidig rysk musikindustri före första världskriget visar Karina Zybina hur fundamentalt omvälvande förändringen var på ryskt område mellan 1889 och 1910-talet. Inställningen till teknologin och musikinspelningar förändrades helt, liksom omfattningen av industrin. De första inspelningarna på fonograf gjordes i S:t Petersburg och väckte stor uppmärksamhet – kompositörer som Rimskij-Korsakov och Tjajkovskij närvarade – men fonografen värderades som en underhållande "leksaker", utan uppenbar relevans för musiken. Runt 1910 hade däremot en rysk musikindustri med över åttio aktiva grammofonbolag etablerats för en enorm marknad – möjligen större än den amerikanska – med glupande publikt intresse för både grammofoner och grammofonskivor, där de senare såldes i tiotal

miljoner exemplar årligen. En väsentlig poäng är hur en västeuropeisk ”klassisk” repertoar – som Mozart – av dessa bolags inspelningar med ryska musiker i ryska textöversättningar, blev omdefinierad som ett både globalt och ryskt musikaliskt arv, som en stor rysk befolkning fick ta del av. Fonografin hade blivit en faktor i kanoniserings- och globaliseringsprocesser av klassisk musik.

Artikeln av Bendetta Zucconi behandlar den ”fonografiska medvetenheten” i Italien under mellankrigstiden. Det var en debatt som befann sig mellan musikestetik och ekonomiska och upphovsrättsliga frågor och relaterades till fonografin. Frågor som diskuterades var exempelvis det inspelade ljudets ”natur”. Debatten utgick från att musikindustrin, baserad i Neapel och Milano, i hög grad var utlandsägd och därmed uppfattades som ”främmande”. Samtidigt var flera musikforskare och tonsättare tidigt medvetna om grammofonskivans betydelse för att dokumentera framföranden och fixera tonsättarnas intentioner. Det fulla erkännandet av fonografin kom dock från juridiskt håll, inte från musikprofessionen med sin idealistiska syn på musik.

Den tredje artikeln, av Britta Lange, kontextualiserar de dokumentära dialektinspelningar av ”etniska tyskar”, så kallade *Volksdeutsche*, som levde utspridda i enklaver över Östeuropa. Inspe­lingarna gjordes i Tyskland av Institut für Lautforschung (IFL) med början 1922 och med en fördjupning av verksamheten åren 1940–41. Författaren visar hur den etnologiska och lingvistiska verksamheten påverkades starkt av den officiella politikens raslära och fixering vid tysk etnicitet, där den nazistiska politiken syftade till infogandet av detta östliga *Lebensraum*. Det stora antalet inspelningar som gjordes av östliga tyska dialekter spelades in och pressades på, som författaren skriver utan närmare precisering och tekniskt oklart, ”LP-skivor” – vilket måste avse ett annat format än 1948 års LP-standard.

I den fjärde och sista delen, ”The social geographies of record-shopping”, presenteras olika aspekter av den kommersiella sidan av den tidiga fonografin: butikers strategier kring försäljning och marknadsföring av grammofonskivor, på platser så olika som San Francisco, Philadelphias ”Little Italy” och Paris, under perioden från ungefär 1877 till 1930-talet. De tre texterna ligger nära och kompletterar varandra som olika fallstudier kring ett gemensamt tema. I J. Martin Wests artikel ”The aesthetic of arrest: the Victor Talking Machine Company’s Ready Made Windows program, 1909–1913”, Siel Agugliaros ”The phonograph and transnational identity: selling music records in Philadelphia’s Little Italy, 1900s–1920s” och Thomas Henrys ”From the Grands Boulevards to Montparnasse: an essay on the geohistory of the phonograph and sound recording business in Paris (1878–1940)”, presenteras intressanta perspektiv på fonografin som vara och produkt och hur statusen för den och för de individer som sålde produkterna förändrades från de första fonograferna och cylindrarna till 78-varvsskivorna.

Phonographic Encounters är sammantaget en välskriven, användbar antologi om ett rikt och fascinerande forskningsfält – i vid mening fonografins uppkomst och tidiga expansion – med tonvikt på den sammanflätade utvecklingen av transnationella ljudkulturer i början av 1900-talet. Den decentraliserade historieskrivningen är troligen dess viktigaste bidrag, även om de enskilda studierna alla är läsvärda och användbara på olika sätt. De teman som de fyra delarna byggts upp kring förefaller därför väl valda. *Fonografi* är ett nyckelbegrepp för en teknologi- och kulturyttring med genomgripande konsekvenser. En viktig del i förståelsen av tidig fonografi är att den handlade om mycket mer än musik – även om just musik var ett centralt område av den. Fonografin omfattar den inspelade musiken, men kan inte reduceras till den. Redogörelserna för komplexiteten i och det i grunden *gestaltande* (inte *dokumenterande*) i den akustiska musikproduktionen är mycket läsvärda – och tänkvärda. De visar vikten av att med en ”de-centerad” blick återupptäcka och uppvärdera innovationerna och uppfinningsrikedomen under denna epok i musikproduktionens historia. Flera av artiklarna handlar om andra saker än musikproduktion – på sitt sätt lika intressanta – exempelvis symboliskt rumsskapande soundscapes, kommunikation med och genom fonogram, försäljning av grammofoner och

skivor, lyssnarstrategier och förhållningssätt till inspelad musik, liksom överbryggandet av – de närmast ogripbart stora – kulturbarriärerna i en framväxande globaliserad musik- och medievärld för etthundra år sedan, där inspelat ljud och musik (på fonogram och andra medier) förbereddes för att sedan bli 1900-talets viktigaste bidrag till musik- och ljudutvecklingen.

Toivo Burlin

Referens

Bolter, J. D., och Gruisin, R., 2000. *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge, Mass.: MIT Press.